

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 1, 2021

ISSN 2181-1490

Doi Journal 10.26739/2181-1490

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Tadjqiqot.uz

TOSHKENT-2021

**ALISHER NAVOIYNING 580 YILLIK
YUBILEYIGA BAG'ISHLANADI****ПОСВЯЩАЕТСЯ 580 ЛЕТНОМУ
ЮБИЛЕЮ АЛИШЕРА НАВОИ****DEDICATED TO THE 580th ANNIVERSARY
OF THE BIRTH OF ALISHER NAVOI**

Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi.

***O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

Бесценное творческое и научное наследие великого поэта и мыслителя, известного государственного и общественного деятеля Алишера Навои играет важную роль в истории не только отечественной, но и мировой литературы, развитии национальной культуры и литературно-эстетического мышления. В своих лирических и прозаических произведениях великий поэт, воспевая высокие общечеловеческие идеи, демонстрировал богатый лексический запас и выразительные средства родного языка, благодаря чему занял достойное место в сердцах миллионов читателей по всему миру.

***Президент Республики Узбекистан
Шавкат Миромонович Мирзиёев***

The invaluable creative and scientific heritage of the great poet and thinker, famous statesman and public figure Alisher Navoi has a special place not only in the history of our people, but also in the history of world literature, the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. The great poet, in his poetic and prose works, with his whole charm and grace, has taken a worthy place in the hearts of millions of readers around the world, expressing the high universal ideas, the incomparable richness of words and the infinite possibilities of expression of our native language.

***President of the Republic of Uzbekistan
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

Bosh muharrir:

Mirzayev Ibodulla*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Jabborov Nurboy*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY
XALQARO JURNALI HAY'AT A'ZOLARI:**Muhiddinov Muslihiddin***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddinov Shuhrat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***O'nal Kaya***f.f.d., professor (Turkiya)***Haqqulov Ibrohim***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dilorom Salohiy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sodiqov Qosimjon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Mark Tutan***f.f.d., professor (Fransiya)***Binnatova Almaz Ulvi***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Abduqodirov Abdusalom***f.f.d., professor (Tojikiston)***To'xliyev Boqijon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Shodmonov Nafas***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ramiz Asker***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Yo'ldoshev Qozoqboy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Jo'raqulov Uzoq***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Vohid Turk***f.f.d., professor (Turkiya)***Nabiulina Guzal***f.f.d., professor (Tatariston)***Ibrohim Xudoyor***f.f.d., (Eron)***Yusupova Dilnavoz***f.f.d., dotsent (O'zbekiston)***Rahim Ibrohim***f.f.d., professor (Afg'oniston)***Ruzmanova Roxila***f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI ILMIY
MASLAHAT KENGASHI A'ZOLARI:**Xalmuradov Rustam***t.f.d., professor (O'zbekiston)***Normurodov Hasan***O'zbekiston qahramoni (O'zbekiston)***Sirojiddin Sayyid***O'zbekiston xalq shoiri (O'zbekiston)***To'xtasinov Ilhom***p.f.d. (O'zbekiston)***Rixsiyeva Gulchehra***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Toshqulov Abduqodir***i.f.n., (O'zbekiston)***Benedek Peri***f.f.d., professor (Vengriya)***Jurayev Mamatqul***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Olimov Karomatillo***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dadaboyev Hamidulla***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aitpayeva Gulnora***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Grigoryev Mixail***f.f.d., professor (Rossiya)***Shomusarov Shorustam***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dyu Rye Andre***f.f.d., professor (Fransiya)***Pervin Chapan***f.f.d., professor (Turkiya)***Safarov Renat***f.f.d., professor (Tatariston)***Hamroyev Juma***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ibrohimov Elchin***f.f.n., professor (Ozarbayjon)***Jo'rayev Shokirjon***F-m.f.d., professor (O'zbekiston)***Hasanov Shavkat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nurullo Oltoy***f.f.n., (Afg'oniston)***Xalliyeva Gulnoz***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nodira Afoqova***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aftondil Erkinov***f.f.d., professor (O'zbekiston)*

Главный редактор:

Мирзаев Ибадулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Жабборов Нурбой
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Унал Кая
д.ф.н., профессор (Турция)

Хаккулов Иброхим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Содилов Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Марк Тутан
д.ф.н., профессор (Франция)

Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Абдукодиров Абдусалом
д.ф.н., профессор (Таджикистан)

Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Рамиз Аскер
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Вохид Турк
д.ф.н., профессор (Турция)

Набиулина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Иброхим Худоёр
д.ф.н., (Иран)

Юсупова Дилнавоз
д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)

Рузманова Рохила
к.ф.н., доцент (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ НАУЧНОГО КОНСУЛЬТАТИВНОГО
СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Халмуродов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)

Нормуродов Хасан
Герой Узбекистана (Узбекистан)

Сирожиддин Саййид
Народный поэт Узбекистана (Узбекистан)

Тухтасинов Илхам
д.п.н. (Узбекистан)

Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Тошқулов Абдукодир
к.э.н., (Узбекистан)

Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)

Джураев Маматкул
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Айтпасва Гулнора
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Григорьев Михаил
д.ф.н., профессор (Россия)

Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)

Первин Чапан
д.ф.н., профессор (Турция)

Сафаров Ренат
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Иброхимов Элчин
к.ф.н., профессор (Азербайджан)

Джураев Шокирджон
д.ф.-м. н., профессор (Узбекистан)

Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нурулло Олтой
к.ф.н., (Афганистан)

Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нодида Афокова
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Chief Editor:**Mirzaev Ibodulla***Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)***Deputy Chief Editor:****Jabborov Nurboy***Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)***MEMBERS OF EDITORIAL BOARD OF
INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:****Mukhiddinov Muslikhiddin***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddinov Shukhrat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Unay Kaya***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Khakkulov Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dilorom Salokhiy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sodikov Kosimjon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Mark Tutan***Doc. of philol. scien., prof. (France)***Binnatova Almaz Ulvi***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Abdukodirov Abdusalom***Doc. of philol. scien., prof. (Tajikistan)***Tukhliev Bokijon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Shodmonov Nafas***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ramiz Asker***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Yuldoshev Kozokboy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Jurakulov Uzok***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Vokhid Turk***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Nabiulina Guzal***Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)***Ibrokhim Khudoyor***Doc. of philol. scien., (Iran)***Yusupova Dilnavoz***Doc. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)***Rakhim Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)***Ruzmanova Rokhila***Cand. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)***MEMBERS OF SCIENTIFIC ADVISORY BOARD
OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:****Khalmuradov Rustam***Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)***Normurodov Khasan***Hero of Uzbekistan (Uzbekistan)***Sirojiddin Sayyid***People's poet of Uzbekistan (Uzbekistan)***Tukhtasinov Ilkhom***Doc. of pedag. scien. (Uzbekistan)***Rikhsieva Gulchekhra***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Toshkulov Abdukodir***Doc. of econ. scien., (Uzbekistan)***Benedek Peri** *Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)***Juraev Mamatkul** *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Olimov Karomatullo** *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dadaboev Khamidulla** *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aitpaeva Gulnora** *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Grigorev Mikhail** *Doc. of philol. scien., prof. (Russia)***Shomusarov Shorustam** *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dyu Rye Andre** *Doc. of philol. scien., prof. (France)***Pervin Chapan** *Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Safarov Renat***Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)***Khamroev Juma***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ibrokhimov Elchin***Cand. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Juraev Shokirjon***Doc. of phys.-math. scien., prof. (Uzbekistan)***Khasanov Shavkat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nurullo Oltoy***Cand. of philol. scien., (Afghanistan)***Khallieva Gulnoz***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nodira Afokova***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aftondil Erkinov***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Саҳифаловчи:** Абдулазиз Муҳаммадиев**Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz**ООО Tadqiqot город Ташкент,
улицы Амира Темура пр. 1, дом-2.Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uzTadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr. 1, House 2.Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1.Dadaboyev Hamidulla

TORTMOQ LEKSIKASINING ALISHER NAVOIY DAVRI ESKI O‘ZBEK ADABIY
TILIDAGI MA’NOVIY QURILISHI9

NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI

2.Kholbekov Muhammadjon

PERCEPTION AND INTERPRETATION OF CREATIVITY OF ALISHER NAVOI IN
FRENCH ORIENTAL STUDIES17

HAQIQAT SARI SAFAR

3.Muhiddinov Muslihiddin

SO‘Z FAZILATI29

4.Tanju Seyhan

ALÎ ŞİR NEVÂÎ’DE SÖZ CEVHERİ, YERİ VE SÖZ SÖYLEME SANATI.....36

MA’RIFAT YOG‘DUSI

5.Ibrohim Haqqul

NAVOIY SHE‘RIYATIDA TARK TUSHUNCHASI.....47

NAVOIY POETIKASI

6.Salohiy Dilorom

ALISHER NAVOIY LIRIKASIDA BADIY SAN‘ATKORLIK MASALALARI.....53

7.Abdugodirov Abdusalom

NAVOIYNING TOJIK TILIDA TATABBU‘ G‘AZAL YARATISH MAHORATI63

ASLIYAT UMMONIDAN

8.Bertels Y.E

NAVOIY VA ATTOR. Rus tilidan I.K.Mirzayev tarjimasi.....67

9.Erkinov Aftondil, Qurbonov Abdumalik

ZIGRID KLAYNMIXEL – NAVOIY IJODINING XORIJLIK TADQIQOTCHISI
(Z.KLAYNMIXEL MAQOLASIGA SO‘ZBOSHI).....82

BAHOSIZ BITIKLAR

10.Sodiqov Qosimjon

«MUHOKAMATU-L-LUG‘ATAYN» QO‘LYOZMALARINING CHOG‘ISHTIRMA
TAHLILI VA ASAR VARIANTLILIGI MASALASI.....92

11.Yusupova Dilnavoz

MUXLISLAR TOMONIDAN TUZILGAN DEVONLAR: TALQIN, TAHLIL VA
TAHRIR.....101

TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O‘ZBEK ADABIYOTI

12.Jabborov Nurboy MIRZO ULUG‘BEK DAVRI ADABIYOTI ALISHER NAVOIY TALQINIDA.....	111
---	-----

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

13.Jo‘raqulov Uzoq “XAMSA”DA IDEAL TARIXIY OBRAZLAR TALQINI.....	121
14.Ataniyazova Muborak OLIM SHARAFIDDINOV VA NAVOIYSHUNOSLIK ILMI MUAMMOLARI.....	137

NAVOIY VA ADABIY TA’SIR MASALALARI

15.Binnatova Olmos Ulviy ALISHER NAVOIY MEROSINING ILMIY-NAZARIY TADQIQOTLARI TARIXIDAN.....	146
16.Mare Toutant LA REPONSE DU POÈTE CHAGHATAY NAVĀ’Ī AU POÈTE PERSAN NIZĀMĪ: LE SULTAN TIMOURIDE, « REFUGE DE LA CHARIA ».....	153
17.Amir Nemati Lima’i A COMPARISON: AMIR ALISHIR NAVA’I THE COUNTERPART OF KHAWAJA NIZAM AL-MULK TUSI OR KHAWAJA RASHID AL-DIN FADLULLAH HAMADANI	169
18.Xalliyeva Gulnoz, To‘rayeva Bahor NAVOIYSHUNOS Y.BERTELSNING KOMPARATIVISTIK TADQIQOTLARI XUSUSIDA.....	178
19.Muhitdinova Badia Muslihiddinovna THE IDEOLOGICAL DIRECTION AND MAIN ARTISTIC IMAGES OF DASTANS “KHUSRAV AND SHIRIN” AND “FARHOD AND SHIRIN”.....	192
20.Ruzmanova Roxila ALISHER NAVOIY G‘AZALLARI TA’SIRIDA YOZILGAN 33 NAZIRA.....	205

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

“ХАМСА”ДА ИДЕАЛ ТАРИХИЙ ОБРАЗЛАР ТАЛҚИНИ

Узоқ Жўракулов
профессор, филология фанлари доктори
Алишер Навоий номидаги ТошДўТАУ
E-mail: jurakulovuzok@rambler.ru

For citation: Jurakulov U. INTERPRETATION OF IDEAL HISTORICAL IMAGES IN HAMSA. Alisher Navoi. 2021, vol. 1, issue 1, (121-136) pp.

 DOI 10.26739/2181-1490-2021-1-13

АННОТАЦИЯ

Мақолада Алишер Навоий “Хамса”си бадиий тизимида муҳим ўрин тутадиган тарихий образлар уч типга – идеал, реал ва метафориклаштирилган тарихий образларга ажратилган. Муаллиф шулардан биринчиси – идеал тарихий образларни илмий таҳлил этган. Идеал тарихий образларнинг “Хамса”даги беш дoston доирасида бадиий талқин этилишига хос эстетик тамойиллар жаҳон адабиётшунослиги контекстида тадқиқ қилинган. Идеал тарихий образлар, уларнинг ички тармоқланиши, беш дoston таркибида такрорланишининг поэтик аҳамияти, муаллиф бадиий мақсади ва эстетик идеалини ифодалашдаги ўрни ҳақида фикр юритилган. Асарда энг кўп мурожаат этилган идеал тарихий образ – Муҳаммад алайҳиссалом образининг тарихий хронотоп нуқтаи назаридан эгаллаган поэтик қамров доираси, этик ҳамда эстетик мақоми дostonлардан олинган аниқ иқтибослар таҳлили асосида исботланган. Шунингдек, Қуръони каримда номлари зикр этилган бошқа Пайғамбарлар (а.с.), тўрт буюк саҳоба образининг (р.а.) Муҳаммад алайҳиссалом образлари балан мазмун ва бадиият жиҳатидан уйғунлиги масаласига алоҳида тўхталинган.

Таянч сўзлар: “Хамса”, жанр, сюжет, композиция, бадиий хронотоп, образ хронотопи, тарихий образ, идеал тарихий образлар.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИДЕАЛЬНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В «ХАМСЕ»

Узоқ Журакулов
профессор, доктор филологических наук
Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы
E-mail: jurakulovuzok@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

В статье исторические образы, играющие важную роль в художественной системе «Хамсы» Алишера Навои, делятся на три типа - идеальные, реальные и метафорические исторические образы. Автор первой из них - научный анализ идеальных исторических образов. Эстетические принципы художественной интерпретации идеальных исторических образов в рамках пяти эпосов «Хамсы» исследованы в контексте мировой литературы. Обсуждаются идеальные исторические образы, их внутренняя разветвленность, поэтическая значимость их повторения в композиции пяти былин, художественная цель и роль автора в выражении эстетического идеала. Наиболее часто упоминаемый в пьесе идеальный исторический образ, поэтический размах, этический и эстетический статус образа Мухаммеда с точки зрения исторического хронотопа подтверждается анализом конкретных цитат из эпоса. Другие про-

роки (мир ему и благословение), имена которых упоминаются в Коране, также сосредоточены на совместимости образов четырех великих сподвижников (мир ему и благословение) с изображениями Мухаммада (мир ему и благословение) с точки зрения содержания и искусства.

Ключевые слова: «Хамса», жанр, сюжет, композиция, художественный хронотоп, образный хронотоп, исторический образ, идеальные исторические образы.

INTERPRETATION OF IDEAL HISTORICAL IMAGES IN HAMSA

Uzok Jurakulov
professor, doctor of philological sciences
Alisher Navoi Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature
E-mail: jurakulovuzok@rambler.ru

ANNOTATION

In the article, historical images that play an important role in the artistic system of “Khamisa” by Alisher Navoi are divided into three types - ideal, real and metaphorical historical images. The author of the first of them is a scientific analysis of ideal historical images. The aesthetic principles of the artistic interpretation of ideal historical images within the framework of the five epics of “Khamisa” are studied in the context of world literature. Ideal historical images, their internal ramification, the poetic significance of their repetition in the composition of five epics, the artistic goal and the role of the author in expressing the aesthetic ideal are discussed. The ideal historical image, poetic scope, ethical and aesthetic status of the image of Muhammad from the point of view of the historical chronotope, most often mentioned in the play, is confirmed by the analysis of specific quotations from the epic. Other prophets (peace and blessings be upon him), whose names are mentioned in the Quran, also focus on the compatibility of the images of the four great Companions (peace and blessings be upon him) with images of Muhammad (peace and blessings be upon him) in terms of content and art.

Keywords: “Khamisa”, genre, plot, composition, artistic chronotope, figurative chronotope, historical image, ideal historical images.

“Хамса” образлар тизимида бажарадиган бадиий функцияси, муаллиф нуқтаи назари-ни ифодалаши жиҳатидан бундаги тарихий образларнинг етакчи намунаси идеал тарихий образлар ҳисобланади. Бу образлар сирасига Пайғамбарлар, чаҳорё, саҳобалар ва авлиё зотлар образлари киради. Улар бошқа тип образлардан қуйидаги жиҳатларига кўра фарқ қилади: а) улар замон нуқтаи назаридан идеал ўтмишни акс эттиради; б) муаллиф учун этик таянч, эстетик идеал, ибрат манбаи мақомида туради; в) “Хамса” бадиий контекстида тарихий-бадиий категорияларни синтезловчи муҳим восита бўлиб келади ва асар хронотоп майдонида айна функцияни бажаришга йўналтирилади.

Яна бир муҳим жиҳати шундаки, идеал тарихий образларнинг дастлабки учтаси (Пайғамбарлар, чаҳорё, саҳобалар) қуйидаги мезонларга кўра муаллиф, унга замондош ўқувчи ва кейинги авлодлар учун идеал ҳисобланади: биринчидан, ушбу образлар ислом-гача нозил бўлган уч илоҳий китоб (Таврот, Забур, Инжил), хусусан, Қуръони каримда зикр қилингани; иккинчидан, улар ўз ҳаёт йўллари давомида инсониятга ибрат бўларли идеал турмуш тарзини намоён этгани; учинчидан, юксак даражадаги альтруизм, яъни ўз фаолиятларини ўзгалар маърифати, бахт-саодатига йўналтиргани; тўртинчидан, реал ҳаётнинг ўзида идеал шахс, афсона-одамга айлангани; бешинчидан, вафотларидан кейин улар ҳақида ривоятларнинг пайдо бўлиши, оғиздан-оғизга ўтиб, асрлар давомида унутил-маслиги; олтинчидан, улар ҳақида тарихий ва бадиий асарлар ёзилиши ва ҳ. к.

Мазкур образларнинг фольклорга оид, тарихий ва бошқа тип ёзма асарларда қай шак-лда намоён бўлиши жаҳон адабиётшунослигида ҳамон тўлиқ ўрганилмаган муаммолар-дан. Ғарб адабиётшуносларининг Инжил ва жаҳон фольклори бўйича олиб борган айрим тадқиқотларини қайд этган ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, уларнинг бирортасида маса-

ла айнан биз ўрганаётган тарзда қўйилмаган. Кўп ҳолларда Инжил мотивлари миф ва фольклор мотивлари билан қориштириб юборилган. Баъзида эса, бу тип тадқиқотларда материалистик методология етакчилиги, миллий, ҳудудий нуқтаи назардан субъективликка йўл қўйилгани кузатилади. С.Кремернинг “Тарих Шумердан бошланади”, Ж.Фрезернинг “Катта аҳдда фольклор”, А.Афанасьевнинг “Олтин бутқ” типдаги асарлар, К.Юнгнинг “архетип” ҳақидаги қарашлари бунинг исботидир. Ҳали бирор тадқиқотда биз ўрганаётган образларга тарихий образ сифатида қаралмаган. Уларнинг тарихийлиги, шу билан бир қаторда идеаллиги, бадиий образга кўчиш сабаблари ва усуллари хусусида махсус тадқиқотлар олиб борилмаган.

М.Бахтин эпос ва роман образлари ва уларнинг бошқа образ шакллари билан муносабати хусусида сўз юритганда “идеал ўтмиш”, “дахлсиз ўтмиш” тушунчаларини қўллайди. Бу тушунча моҳиятини кўпроқ инсоннинг психологик ҳолатлари билан боғлаб изоҳлайди. Бундай дахлсизлик остида узок ўтмишда яшаган кишилар турмуш тарзини ижодкор томонидан идеаллаштириш ётиши ва бунинг реал тарихий асосга эга эканини таъкидлайди [Бахтин 2015: 124-126]. “Хамса”даги идеал тарихий образлар илдизи ҳам маълум даражада М.Бахтин сўз юритган фольклор образлари илдизларига яқин. Идеал ўтмиш, идеаллаштирилган тарихий образ масаласида фольклор кўпинча бадиий-психологик омилларга таянади.

Аммо фольклор ва мумтоз Шарқ адабиёти манбаларидаги идеал тарихий образлар талқинида конкрет фарқ мавжуд. Фольклор асари ижодкори тарихий шахсларга муносабатда бир қадар жўн, оммага хос мезонларга таянади. Идеал тарихий образга нисбатан, асосан, оломонга хос интуитив позицияда туради. Унинг учун эътиқодий позиция, реал тарих, тарихий ҳақиқат, қиёслаш, мушоҳада этиш у қадар катта қийматга эга эмас. Айтайлик, Пайғамбар образи фольклор асари учун ғайритабиий хусусиятларга эга, оддий одамларга ўхшамаган, идеаллаштирилган бир сиймо, холос. Мумтоз адабиёт манбалари эса бунинг тамомила бошқача талқин этади. Уларда тарихий идеаллик аввало, мустаҳкам эътиқодий позициядан, иккинчидан, олий реализм тамойилларидан келиб чиқади. Омма мантикий изоҳини топа олмаган, натижада, романтик талқин этган воқеа-ҳодисалар мумтоз адабиётда олий мантиқ асосида соф реал воқелик сифатида талқин этилади (масалан, Оллоҳ билан мулоқот, ўликни тирилтириш, ойни иккига бўлиш, меърож каби реал воқеалар). Навоий “Хамса”сидаги идеал тарихий образлар тасвирида ана шундай олий реализм намуналарига дуч келамиз.

Идеал тарихий образлар ичида муаллиф энг кўп мурожаат этган образ Муҳаммад алайҳиссалом образидир. “Пайғамбарлар тарихи”, “Муҳаммад алайҳиссалом сийратлари”, “Меърожнома” сингари тарихий, халқона ва қисман фольклорлаштирилган асарларда бу образ ё мутлақ тарихий ёки мутлақ идеаллаштирилган тарзда намоён бўлади. Дейлик, тарихий асарларда Куръони карим ва ҳадисларда келган саҳиҳ ривоятларга, реал тарихий далилларга изчил риоя қилинса, фольклорга оид асарларда нисбатан идеаллаштириш, афсонага мойиллик сезилади. Навоий “Хамса”сида мана шу реаллик ва идеаллик ягона нуқтада – олий реализм мезони остида уйғунлашган. Бошқача айтганда, бу образ ўз моҳиятига кўра олий даражада идеал (аммо идеаллаштирилмаган), айна пайтда бу идеаллик унинг реаллигига соя сола олмайди, балки Муҳаммад алайҳиссаломга доир барча воқеа-ҳодисалар мутлақ реаллигига далолат қилади. Олий реализм бундан ўзгача бўлиши мумкин эмас.

“Хамса”даги ҳар бир дoston дебочасида бу образ етакчи ўрин тутди. Муҳаммад алайҳиссаломнинг тарихий ҳаёт йўлига оид муайян эпизодлар бевосита шу дoston мавзуси, ундаги сюжет йўналиши, қаҳрамонлар табиати билан боғлиқ ҳолда тасвирланади. “Хамса”нинг биринчи дostonи дебочасида беш наът берилган. Бу наътлар, аввало, Пайғамбар (а.с.) ҳаётини тарихий жиҳатдан акс эттирса, иккинчидан, қолипловчи дoston бадиий ғоясини умумлаштириб ифодалашга хизмат қилган.

“Хамса”даги Муҳаммад алайҳиссалом образларига доир эпизодлар тизими ўта улкан хронотоп кўламига эга. Биргина меърож воқеасининг ўзи наинки бадиий хронотоп, мумтоз поэтиканинг барча муаммолари юзасидан махсус тадқиқотларга мавзу бўла олади. Шу нуқтаи назардан айна образ талқинига оид қуйидаги кузатишларнинг мухтасар назарий тезис қийматига эга бўлишини қайд этиш ўринли бўлади, деб ўйлаймиз.

Навоий “Хамса”сида Муҳаммад алайҳиссалом образи бир қанча катта-кичик хроно-

топ шакллари ўз ичига олади. Бу ўринда мазкур образга хос тўртта энг муҳим хроно-топ шакли хусусида тўхталамиз. Буларни “Хамса” концепциясига кўра “нури Муҳаммад (а.с.)”; Пайғамбарлик миссияси ва биографияси: Пайғамбарлик муҳри, аجدодлари, ватани, “хотам ул-анбиё”лиги; меърож воқеаси; ойнинг бўлиниши хронотоплари тарзида тасниф-лаш мумкин. Биринчи дostonни истисно қилганда ҳам, тасниф учун махсус ажратиб олин-ган тўрт хронотоп шакли “Хайрат ул-аброр”дан кейинги тўрт дoston образлари тизимида муҳим ўрин тутати.

1. “Нури Муҳаммад” хронотопи. Бу хронотоп шакли Навоий “Хамса”сидаги барча дostonларда учрайди. Шунингдек, у Навоий асарларида тасвир этилган юзлаб хронотоп шакллари ичида энг қадимийси, бошқача айтганда, барча хронотоп шакллариининг ибтидоси ҳисобланади. Унга кўра ҳали барча оламлар ва замонлар, фаришталар, жон (рух), одамзот, жонли ва жонсиз мавжудот яратилмасидан бурун Муҳаммад алайҳиссаломнинг нури мавжуд эди. Махлуқот борки, унинг асосида шу нур туради. Яъни

Муҳаммад “коф”у “нун”ға куррат ул-айн,

Туфайли “кавн” ўлуб, йўқ, йўқки кавнайн... (“Ф.Ш.”, 17-бет.)¹

Мазмуни: Муҳаммад алайҳиссалом “кун” – “ярал” амрига нур (равшанлик) берган зот. Фақат бу олам (“кавн”) эмас, балки икки олам (“кавнайн”) шу нур туфайли мавжуддир. Ёки:

Эй нурунғ ўлуб жаҳонға собик,

Балким тўқуз осмонға собик... (“Л.М.”, 17-бет.)

Мазмуни: Нурун бутун жаҳондан, балки тўққиз осмондан аввал ҳам бор эди. Бугунги адабий тилимизда, жонли сўзлашувда “собик” сўзи бўлиб ўтган, вазифасини ўтаган маъноларини англатади. Мумтоз шеърят контекстида эса бу сўз ибтидо, бошланғич, ҳамма нарсадан аввалги маъносида келади. Ушбу байтда эса Муҳаммад алайҳиссалом нури икки жаҳон у ёқда турсин, балки барча оламлардан ҳам илгари мавжуд бўлгани ҳақида сўз борапти.

Балки Одам ўғуллуғунгдин шод,

Валадингға жаҳон эли авлод.

Анга зоҳир тақаддуми оти,

Санга лекин тақаддуми зоти.

Сен муқаддам демайки Одамдин,

Қайси Одамки, борча оламдин... (“С.С.”, 21-бет.)

Ёки:

Бу сабақатки зотингга берди Аҳад,

Сенга Бул-башар тонг йўқ ўлмоқ валад.

Атолиққа суратда пайванд эрур,

Вале асли фитратда фарзанд эрур... (“С.И.”, 20-21-бет.)

Маълумки, башарият тарихи Одам алайҳиссаломдан бошланади. Шу сабаб инсоният бир сўз билан “бани Одам” (Одам болалари), Одам алайҳиссалом эса “Абулбашар” (башарият отаси) деб аталади. Бу далил мутлақ ҳақиқат экани ва уни ҳеч бир мантиқ, ақлий мушоҳада, муқояса инкор эта олмаганидек, юқоридаги байт мазмуни билан ҳам қарама-қарши қўйиб бўлмайди. Бизнингча, бу икки буюк воқеа моҳиятини тўғри англаш учун уларнинг жорий бўлиш замони ва маконидан келиб чиқиш лозим. Хронотоп кўламига кўра “нури Муҳаммад” воқеаси том маънода мутлақ замонга тегишли. У шундай замон-ки, ўлчови, ибтидо ва интиҳоси йўқ. У барча замонларга асос бўлгани ҳолда, ўзи бирор бир асосга эҳтиёж сезмайди. Боқийлиги Яратган бақоси билан, асос-моҳияти Оллоҳнинг Замон сифати билан бирикиб кетган бўлиб, истилоҳий жиҳатдан “аввалги замон”га тўғри келади. “Хамса” бадий концепциясига кўра бу замон аввал мавжуд эди, ҳозир ҳам, кейин ҳам мавжуд бўлаверади. Нури Муҳаммад ана шу азалий ва абадий замонда мавжуд бўлиб, барча оламларнинг асосидир. Бу ахборот фақат ислом манбаларида эмас, дастлаб соф илоҳий нақл ўлароқ инсониятга нозил этилган, кейинчалик турли ёлғон ахборотлар, бидъат-хурофотлар билан аралаштириб юборилган мифларда ҳам сақланиб қолган. Уларнинг барчасида борлиқ оламларга асос бўлган нур “хаёт манбаи” ҳақида гап кетади. Хаёт манбаи яширинган хронотоп эса ҳали замон-макон мавжуд бўлмаган, абадий зулматдан иборат хаос ўлароқ талқин этилади.

¹ “Хамса” дostonлари сарлавҳалари улардаги бош ҳарфлар билан берилди.

Нури Муҳаммад “Хамса”даги барча хронотоп шакллари камровчи универсал хроно-топ ҳисобланади. Асардаги Муҳаммад алайҳиссалом образларининг тарихан идеал образ сифатида талқин этилишининг бирламчи асоси бўлиб хизмат қилади. Муаллиф бадиий концепциясига кўра, наинки “Хамса”даги бошқа образлар учун, балки уч замон сатҳида яшаётган умумбашарият учун тарихан реал, моҳиятан идеал вазифасини бажаради.

2. *Биографик хронотоп.* Алишер Навоий “Хамса” семантикаси ва структурасини аник тизим асосида кургани каби Муҳаммад алайҳиссалом ҳаёт йўли, таржимаи ҳолини ҳам муайян мантиқий кетма-кетликда тасвирлайди. Дастлаб у зотнинг илоҳий олам ва ундаги универсал миссияси ҳақида тасаввур ҳосил қилади. Сўнгра заминдаги ҳаёти (биографияси) билан боғлиқ энг муҳим маълумотларни юксак бадиий пафосда ифода этади.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг заминдаги ҳаёти ва миссияси идеаллигини таъминловчи асос истилоҳий тушунчалар “сайид ул-мурсалин”, “шафиъ ул-музнийб”, “роҳматан лил-баламин” истилоҳларида ўз ифодасини топади. Булар барчаси Куръони карим ва Ҳадисга асосланувчи тушунчалардир. “Сайид ул-мурсалин” – барча Пайғамбарларнинг улуғи деган маънони билдиради. Ушбу унвон Муҳаммад алайҳиссаломнинг Оллоҳ ҳузуридаги даражасини, инсоният учун нечоғлиқ аҳамиятли зот эканини тасдиқлайди. Куръони каримда номи зикр этилган ва зикр этилмаган барча Пайғамбарлар ўз қавми, ўз замонасининг ҳар жихатдан пешқадами, етакчиси ва улуғи ҳисобланади. “Сайид ул-мурсалин” унвони эса улуғларнинг улуғи, етакчиларнинг етакчиси деган мазмунни ифодалайди. Яъни

Зиҳи анбиё хайлининг сарвари,

Бошинг узра сархайллик гавҳари.

Демай анбиё қавму хайлинг сенинг,

Бори офариниш туфайлинг сенинг... (“С.И.”, 20-бет.)

Иккинчи истилоҳ “шафиъ ул-музнийб” гуноҳкорларни шафоат қилувчи маъносида келади. Унга кўра, Муҳаммад алайҳиссалом Қиёмат куни мутлақ танг ҳолда қолган уммат гуноҳини Оллоҳдан сўраб олиш ҳуқуқига эга. Заминдаги гуноҳлари учун абадий азобга қолувчи инсониятга ҳомийлик қилади. Умматининг азобдан нажот топишига сабабчи бўлади. Чунки у зот “роҳматан лил-баламин”, яъни оламларга раҳмат қилиб юборилгандир.

Буларнинг ҳаммасига сабаб Муҳаммад алайҳиссалом кураклари устига Оллоҳ сунъ қўли билан босилган Пайғамбарлик муҳридир. Бу Муҳаммад алайҳиссаломнинг башарият Пайғамбари эканига буюк бир ҳужжатдир. Айни кезде у зот Пайғамбарларнинг энг улуғи, уларнинг ишларини камолатга етказган “хотам ул-анбиё” дир:

Сунъ илиги чекиб бу номаға там.

Орқосига бости нақши хотам... (“Л.М.”, 19-бет.)

Башариятга нозил этилган барча китобларда ва уларни олиб келган Пайғамбарларда (а.с.) Муҳаммад алайҳиссаломдан нишона, мўъжизот зоҳирдир. Пайғамбарлик, китоб ва дини исломнинг аввали ҳам, охири ҳам у зот (а.с.) ҳисобланади. Яъни

Чу Мусоға Таврот этиб Ҳақ баён,

Санга ул баён ичра мўъжиз аён.

Бўлуб чунки Довуд қисми Забур,

Сенинг мўъжизинг анда айлаб зухур.

Чу Исоға Инжил нозил бўлуб,

Ҳақ анда сифотингга қойил бўлуб.

Каломеки сендин топиб интизом,

Анинг лафз бар лафзи мўъжиз низом... (“С.И.”, 21-бет.)

Ушбу байтлар мазмунидан аён бўладики, “Хамса”даги Муҳаммад алайҳиссалом образи наинки мутлақ замонда, балки “офариниш” (яратилиш, буюк портлаш)дан кейин бугунгача давом этаётган материалистик замон сатҳида ҳам камровчи образ хронотопини намоён этади. Замин кенгликларида, горизонтал хронотоп сатҳида бирор улкан воқеа-ҳодиса йўқки, унда Муҳаммад алайҳиссаломнинг иштироки бўлмасин. Унинг аслида ким ва қандай миссия билан юборилгани ҳақида тасаввур бергачгина, у зот ҳам заминда туғилиб ўсган бир банда экани айтилади.

Курайший асл, Абтаҳий маҳмил,

Ҳошимий киш, Ясрибий манзил... (“С.С.”, 18-бет.)

Бу байтда Муҳаммад алайҳиссаломнинг Курайш қабиласидан экани, Маккадаги Абтаҳ маҳалласида туғилгани, насаб жихатидан ҳошимийларга мансублиги ҳақида тўғридан-

тўғри биографик маълумотлар бериляпти. Ёки:

Анинг партавидин нечукким куёш,

Мадойин бўлуб Макка аҳлига фош... (“С.И.”, 21-бет.)

яъни у куёшдек чароғон нур сочганда Макка аҳолиси бу нур ёруғида кўп шаҳарларни кўрдилар. Бу бадий ахборот ҳам умумий планда Муҳаммад алайҳиссалом биографиясининг илк даври – туғилиши хусусида маълумот беради.

Эй илм санга ладуни анжом,

Мактаб сори ранжа айламай гом.

Олингга вале келиб муаддаб,

Илм аҳли нечукки, тифли мактаб... (“Л.М.”, 17-бет.)

“Лайли ва Мажнун” дебوحасида келган ушбу байт семантик жиҳатдан бирийўла бир нечта тармоқларга бўлинади: а) Муҳаммад алайҳиссаломга берилган илмнинг ладуний (ғайбга хос, илоҳий) эканига урғу беради; б) бу ўз-ўзидан иккинчи семантик моҳиятни: ладуний илм соҳибининг ақл ва мантиққа таянувчи дунёвий илм олишга ҳожати йўқлигини ифодалайди; в) бундай илм башарият орасидан камдан-кам одамгагина берилади. Шу боис у барча дунёвий илм эгалари учун устоз мақомида туради. Ҳар қандай адаб берувчи (“муаддаб”) устозлар унинг олдида, худди мактаб болалари сингари, шогирд ўрнини эгаллайдилар.

Муҳаммад алайҳиссалом башарият учун олиб келган мўъжизаларнинг энг улуғи Қуръони карим ҳисобланади. Навоий Пайғамбар (а.с.)нинг ушбу мўъжизаларини бевосита у зотга берилган ладуний илм билан боғлаб тасвирлайди:

Эй сунмай иликни хома сори,

Ул навъки хома нома сори.

Номанг вале андаким бўлуб фош,

Хаттидин улус кўтармайин бош... (“Л.М.”, 18-бет.)

яъни Қўлига қалам ушламасдан ва қоғоз устида қалам юргизмасдан ёзган номаси (Қуръони карим) олам аҳлига аён бўлгач, ундан улус бир лаҳза ҳам бош кўтаролмай қолди.

Аҳкоми била жаҳон низоми,

Назми ики олам интизоми... (“Л.М.”, 18-бет.)

Бу байт ҳам Қуръони каримга ишора қилади. Зотан, ислом кишиси учун жаҳонда яшаш қоидалари (низоми) Қуръони каримдаги ҳукмлардан бошқа нарса эмас. Бу Китоб шакл-мазмунига кўра қатъий назм интизоми асосида нозил этилган. Бу шундай мутлақ интизомки, унда икки олам амали мужассам. Ислом аҳли риоя қилиши зарур бўлган иккинчи низом – бу, Пайғамбар (а.с.)дан ривоят қилинган ҳадислардир.

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,

Суннатларинг элга фарз янглиғ... (“Л.М.”, 18-бет.)

Шу тариқа Навоий Муҳаммад алайҳиссаломнинг замин юзига оёқ қўйиши, насаби, чексиз илмлар манбаи экани, умумбашарий вазибалари, башарият учун келтирган мўъжизаларини изчил тасвирлайди.

3. *Меърож воқеаси*. Меърож нафақат Муҳаммад алайҳиссалом ҳаётида, балки бутун башарият тарихидаги буюк воқеа ҳисобланади. Бу воқеа кўлами хронотоп нуқтаи назаридан нури Муҳаммад билан бир мақомда туради. Шу боис Навоий “Хамса”сида меърож талқинига алоҳида эътибор қаратилган. Аввало, бошқа воқеалар бир боб доирасида йўл-йўлакай ҳикоя қилингани ҳолда, меърож тасвири учун ҳар бир дostonда махсус боб ажратилган; иккинчидан, меърож тунининг аҳамиятига алоҳида урғу берилган ва айни маънода, меърож туни тасвири воситасида “Хамса” умумконцепцияси ифодаланган; учинчидан, бу воқеа Пайғамбаримиз (с.а.в.) шахсияти ва фаолиятининг чўққиси дея кўрсатилган; тўртинчидан, мусулмон уммати, хусусан, муаллифнинг келажак (охират)ка доир орзу-умидлари, эҳтиёжларининг тажассуми сифатида талқин этилган; бешинчидан, ҳар бир dostonда тасвир этилган меърожга доир боблар шу doston семантикаси билан уйғунлаштирилгани ҳолда, ўзаро поэтик изчилликни намоён этган.

Умуман, “Хамса” доирасида олинганда, меърож воқеаси қуйидаги эпизодларга ажратиб тасвир этилгани маълум бўлади:

а) *исро кечаси тасвири*. Истилоҳий жиҳатдан “исро”нинг маъноси “сайр” демакдир. Муҳаммад алайҳиссаломнинг исро тунида Маккадан Қуддусгача қилган тунги сайри “исро”

деб юритилади. Шу кеча аммалари Умма Ҳоний хужрасида тунаган Пайғамбаримизга (с.а.в.) Жаброил (а.с.) Оллоҳнинг ҳукмини олиб келадилар. У зот Бурокқа миниб, Қуддусга боради. Масжид ул-ақсода ўзларигача келган барча Пайғамбарларга имом бўлиб икки рақъат намоз ўқийди. Шундан сўнг Оллоҳ ҳузурига кўтарилади. Меърож исро тунининг кульминацион нуқтаси бўлиб, луғавий жиҳатдан “юксалиш”, “юқорига кўтарилиш” маъноларини билдиради. Бу воқеа моҳиятига кўра ўта улғу, наинки инсоният, балки бутун коинот, махлуқот тарихида бир марта содир бўлган. Айни нуқтаи назардан унинг кўлами ва аҳамиятини тасаввурга сиғдириш қийин. Адабиётшуносликда бу воқеага нисбатан афсона тусини бериш, ижодкор романтик тасаввури дея талқин қилиб келингани сабаби ҳам шунда. Аммо Алишер Навоий дунёқараши, бадиий концепцияси нуқтаи назаридан меърож, унинг бошланғич нуқтаси бўлган исро тунининг том маънода реал воқеа экани аён бўлади. Тўртала дostonдаги меърож бобида ҳам исро туни алоҳида тасвирланади. Моҳиятан бу тун башарият учунгина эмас, уч олам – инс, жин ва фаришталар олами, ҳатто табиат, наботот, жомодот учун ҳам буюк бир саодат туни сифатида қабул қилинган:

Куёш сўги иши киргач ароға,
Фалак луъбатлари кирди қароға.
Не сўгу не қаро, иқбол шоми,
Жаҳоннинг асру фаррухфол шоми... (“Ф.Ш.”, 21-бет.)

Ёки:
Ким ранги эди чу мушки ноби,
Ҳар юлдузи рашки офтоби
Шабнамлариким сочиб заройир,
Оламини тутуб нужуми сойир...
Тун даҳр юзидин оришиб менг,
Кундузни ўзига тутмайин тенг... (“Л.М.”, 21-бет.)

Ёки:
Очибон ҳар чароғи кофурий,
Дуд ила бир ниқоби занбурий.
Дуд йўқ, уду мушк била бухур,
Тун димоғи иси била масрур.
Чарх мижмар ёйиб бу дуд узра,
Атри мушк бухур уд узра... (“С.С.”, 23-бет.)

Ёки:
Не шом ул шабстони фархундафол,
Бўлуб офариниш узориға хол.
Демай холким, гесуйи мушкрес,
Қилиб офариниш уза мушкбез.
Чу онинг бўлуб ошкора иси,
Жаҳонни тутуб мушксоро иси... (“С.И.”, 24-бет.)

Эътибор қилинса, тўрт дostonдан келтирилган байтлар мазмунан қуйидаги жиҳатларига кўра уйғунлик касб этгани маълум бўлади: 1) бутун коинот, хусусан, она замин бир саодатли лаҳзани кутаётгани; 2) саодат онага тайёргарлик; 3) бу тайёргарликнинг буюк бир фараҳ, сакинат, гўзалликка йўғрилгани; 4) фараҳ ва сакинат аро улкан бир сирнинг пинҳонлиги. Айни кезде, ҳар бир парча ўзининг хусусий томонларига ҳам эга. Дейлик, “Фарҳод ва Ширин”да исро туни тасвири кўпроқ “чин”, “луъбати чин”, “турки чин” эпитетлари воситасида ёритилар экан, дoston воқеалари кечадиган етакчи хронотоп шаклига ишора қилинади. “Лайли ва Мажнун”да “ғам шом”, “хаёли шабгард”, “ғам”, “қаро балойи” метафоралари Мажнун муҳаббати ва ундаги трагизмдан далолат беради. “Сабъаи сайёр”да бу жиҳат замин ҳаёти (“ўрта олам”, етти иқлим)га оид “чарх абвоби”, “жаҳон”, “сув”, “дом”, “сайд” рамзлари воситасида асардаги етакчи пафос билан ҳамоҳанглик касб этади. “Садди Искандарий”да эса коинот микёсидаги низом мотиви устуворлик қилади. Бу жиҳат “офариниш”, “фалак гулшани”, “сипехр аҳтари”, “шаётин ғуборин барбод этилиши” каби ташбеҳ ва эпитетларда намоён бўлади;

б) сайр бошланган макон ва Жаброил (а.с.) билан мулоқот. Меърожга бағишланган барча бобларда ушбу макон Умма Ҳоний хужраси деб кўрсатилади. Бу маълумот Имом Бухорийнинг “Ал-жомий ас-саҳих” (“Ишончли ҳадислар”) тўплами ва бошқа муҳаддислар

тасниф этган ҳадислардаги маълумотлар билан айнан мос келади:

Солиб бир гўшага партав ниҳони –

Ким, айлаб мизбонлиғ Умми Ҳоний... (“Ф.Ш.”, 21-бет.)

Ёки:

Бир хобгаҳи ниҳони ичра,

Манзилгаҳи Умма Ҳони ичра... (“Л.М.”, 23-бет.)

Ёки:

Бўйла тун ул маҳи мунири жаҳон,

Умми Ҳоний уйида эрди ниҳон... (“С.С.”, 23-бет.)

Ёки:

Қуёшдек улусдин ниҳоний бўлуб,

Ери хужраи Умма Ҳоний бўлуб... (“С.И.”, 25-бет.)

Бу ўринда эътибор қаратиладиган икки нукта бор. Биринчиси, исро сафари бошлангандиган макон нега айнан Умма Ҳоний хужраси, деган масала. Жавоб, бизнингча, шундай: меърождек ягона ва буюк воқеа фардликни талаб этган. Умма Ҳоний эса Пайғамбаримиз (с.а.в.) амакиларининг қизи бўлиб, энг яқин киши ўлароқ бу буюк сирга маҳрам бўлишга ҳақли ва сирни сақловчи эди. Иккинчиси, исро тунидаги ниҳонлик масаласи. Чунки Муҳаммад алайҳиссалом васл саодатига эришган бу кечада бутун инсоният ғафлат уйқусида эди. Ҳатто у зотнинг энг яқин одамлари (оила аъзолари, саҳобалар) ҳам воқеа рўй бериб ўтгандан кейин, эртаси тонгда воқиф бўлган. Негаки, бу улуг сир башариятнинг ягона вакили учун махсус эди. Бундан фақат Муҳаммад алайҳиссаломнинг ўзи хабардор эди: Даҳр шўру шарридин осуда / Кўнгли уйғоғу кўзи уйқуда... Айни жиҳатдан бу ҳолат ошиқ-маъшуканинг пинҳоний учрашувига ҳам ўхшаб кетади. Шу тариқа Жаброил алайҳиссалом Пайғамбаримизга (с.а.в.) Оллоҳдан мужда етказди:

“Ки етсун олам аҳлидин ниҳони,

Муҳиб сарвактига маҳбуби жоний”... (“Ф.Ш.”, 21-бет.)

Ёки:

Лойиқ санга келди бу жанибат,

Отланки, маҳал эрур ғанимат... (“Л.М.”, 23-бет.)

Сойир муждани шундай қабул қилади:

Ҳақ саломин чу топти маҳбуби,

Бўлди ошиқ висоли матлуби... (“С.С.”, 23-бет.)

Ёки:

Бу сўзни эшитгач ул ягона,

Гўёки тилар эди баҳона... (“Л.М.”, 23-бет.)

Бу икки байт мазмунидан учрашувнинг пинҳона амалга оширилгани сабаби ва бу сирдан фақат Муҳаммад алайҳиссалом хабардорлиги аён бўлади;

в) *исро ва меърож йўли тасвири*. Бу йўлнинг дастлабки харитаси замин бўйлаб ўтади. Географик ҳудудга кўра Маккадан Қуддусгача бўлган масофани қамрайди. Сўнгра Буроқ осмонга кўтарилади. Қуръони каримда исро кечаси ҳақида шундай хабар берилади: “(Оллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад)ни – унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун (Маккадаги) Масжид ал-Ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжид ал-Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсонлардан) пок зотдир. Дарҳақиқат, У эшитувчи ва кўргувчи зотдир” [Қуръон 1997: 17-1].

Аршга томон йўл тасвири жараёнида гўёки вақт тўхтайтиди. Бемисл тезлик, шиддат билан кўтарилаётган сойир кўз ўнгидан етти осмон, курсий, унинг қамровидаги ўн икки бурж ва арш тасвири бирма-бир тизилиб ўтади.

г) ломакондаги учрашув тасвири. Сайрнинг маълум нуқтасига келиб (курсий ва ўн икки бурж тасвиридан кейин), улов ўзгаради. Буроқ ўрнини Рафраф эгаллайди. Яъни

Юқорроқ кўргузуб чун раҳши новард,

Чиқориб ломакон майдонида гард...

Қувониб побўси бирла Рафраф,

Малойик ер ўпуб олида саф-саф... (“Ф.Ш.”, 23-бет.)

Ёки:

Рафраф йўлига қадамни солиб,

Бир-бир оти бирла пайки қолиб... (“Л.М.”, 26-бет.)

Ёки:

Ўтти Рафраф мақомидин чун тез,
Тез ҳамроҳи бўлди узрангез... (“С.С.”, 26-бет.)

Ёки:

Гузаргоҳи улдамки Рафраф бўлуб,
Юзидин дамодам мушарраф бўлуб... (“С.И.”, 29-бет.)

Шундан сўнг тасвирда замон-макон деган тушунча йўқолади. Ломакон сарҳади бошланади. Бу ёғига сойир ёлғиз йўлга тушади. У ҳали ҳеч бир махлуқот қадам босмаган ҳудудга кириб келади:

Демаким тўрту олтидин мубарро,
Ки, бешу иккидин доғи муарро...
Макони бўлмайн жуз бемаконлик,
Нишони қолмайн жуз бенишонлик... (“Ф.Ш.”, 24-бет.)

Ёки:

Тан бирла бориб, вале борур чоғ,
Не ўту не сув, не ел, не туфроғ –
Ким, тан анга жондин ортуғ эрди,
Жон икки жаҳондин ортуғ эрди... (“Л.М.”, 26-27-бет.)

Ёки:

Ўзидин ўзлуги доғи итти,
Ўздин ўзлик хаёлин оритти.
Топмайн ўзда хожай сафарий,
Ўту туфроғу елу сув асари... (“С.С.”, 26-бет.)

Ёки:

Не тўрт аслдин кўнглига ёрлик,
На олти тарафдин хабардорлик.
Ҳам олти-ю ҳам тўрт мавқуф эди,
Анинг хотири бирга машғуф эди... (“С.И.”, 30-бет.)

Мантиқан, ломакон тасвири учун бадиий сўз қудрати ожиз. Уни, нақадар даҳо санъаткор бўлмасин, тасаввур қилиши ҳам мумкин эмас. Чунки инсон ҳиссиёти ва тафаккури нарс-ходисаларни замон-макон (хронотоп) ўлчовида кўриш, идроклаш, тасаввур қилиш имконига эга. Замон-макондан холи воқелик инсоннинг чексиз-чегарасиз потенциясидан ҳам юқори ҳодиса. Навоий бу ўринда замон-маконсиз воқеликни тасвирлашнинг том маънода мувофиқ йўлини топади. Яъни “Ҳайрат ул-аброр”да “адам шоми”да кўз очган “хожа” ҳолатини қай йўл билан ўқувчи тасаввурида жонлантирган бўлса, бунда ундан ҳам мукамалроқ усулни қўллайди. Идрок ва мантиққа бўй бермайдиган воқеликни ўзига маълум, кўрган, ҳис қила олган одам – сойир турган нуктадан туриб тасвирлайди. Бунинг натижаси ўлароқ “олти”, “беш” ва “тўрт”дан мубарролик тарзидаги, бадиий сўзнинг олий миқёсига кўтарила олади. Шу тариқа ўқувчи тасаввурига ломакон манзарасини олиб кирадики, жаҳондаги бирор сўз санъаткори бу миқёсга чиқа олган эмас. Ибботга ўтамыз: “Мубарро” – холи, озод, пок демақдир. Шу боис ломакондаги инсон (Муҳаммад алайҳиссалом) олти, беш ва тўртдан пок. Буларнинг бирортаси унда мавжуд эмас. Унинг учун фақат бир мавжуд: “Анинг хотири бирга машғуф эди”...

Хўш, унда бу сонлар нимани англатади? Бизнингча, олтидан мурод – олти тараф: олд-орқа, ўнг-сўл, тепа-паст. Инсон учун макон тушунчасини мана шу тарафлар ҳосил қилади. Беш рақами эса беш сезгини билдиради: кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таъм билиш, сезиш. Одам нафақат борликни ҳис этиши, англаши учун, балки ўз мавжудлигини ҳис этиши учун ҳам беш сезгига таянади. Ундан мосуво бўлган инсон аслида йўқ дегани. Тўрт рақами инсон моддий танасининг асоси бўлган тўрт унсурни билдиради: сув, ҳаво, ел, тупроқ. Тўрт унсурдан ажраган одам моддий эмас. Аммо буларнинг бари моддий олам, тажрибавий ақл, дунёвий мантиқ билан қарагандагина “инсон йўқ” деган хулосага олиб келиши мумкин. Аслида эса айни учлик рақам (6-5-4) йўқ бўлган тақдирда ҳам одам мавжудлигича қолаверади. У ҳеч қачон мутлақ йўқ бўлиб кетмайди ва йўқ бўлиши мумкин ҳам эмас. Фақат у айни ҳолатда бир сифатдан (ўткинчи - моддий) бошқа сифатга (боқий, номоддий) ўтади. Бошқача айтганда, “адам шоми”да кўз очган илк ҳолатига қайтади. Шундагина инсон боқий оламга қўшилади. Унинг учун моддий дунё тўсиқлари қолмайди, йўқликка

айланади. Пайғамбаримиз (с.а.в.) меърож тунида ана шу ҳолатни ҳис қилган. Моддий ҳаётдан маълум муддат озод бўлган. Меърождан сўнг ўз ҳолатларини мажоз йўли билан баён этган. Бу эса саҳиҳ ривоятлар орқали жамият орасига тарқалган. Аммо бу ҳолат моҳиятини, асосан, хос кишиларгина тушунган. Дейлик “Ўлмасдан бурун ўлинглар” деган машҳур ҳадис айнан шу ҳақда айтилган. Хос кишилар (яъни сўфийлар) буни жон ва танни “ғайр нақши”дан озод этиш, Оллоҳ ризолигидек буюк оқибатга етишиш деб тушунган ва бунга имкон қадар амал қилган. Кўринадики, юқоридаги *бир* рақами мажозан Яратганни билдиради. Муҳаммад алайҳиссалом меърож тунида олти, беш ва тўртдан халос бўлиб, бирга сингиб кетган. Оллоҳ висолига эришган. Бунда эришилган ваҳдат билан боғлиқ баъзи сирларни, ҳадисларда ривоят қилинишича, ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ ва Салмони Форсийга айтган. Ислом тасаввуфининг илк манбалари шу воқеа билан бевосита боғлиқ;

д) *қайтиш тасвири*. Меърожнинг кульминацион нуқтаси “қоба қавсайн” мақоми деб юритилади. Бунинг маъноси Муҳаммад алайҳиссалом Оллоҳга икки ёй ораси қадар яқин бордилар деганидир. Икки ёй эса икки қош орасидаги масофани билдиради. Бундаги икки камон деган сўзда ҳам ўзига хос ҳикмат борлиги кўпгина манбаларда изоҳланган. Бу мақом башарият эришган олий мақом бўлиб, уни ҳеч қандай хронотоп ўлчамларига солиш мумкин эмас. Айни сабабдан биз улуғ висол томон элтувчи “йўл”ни ломакон йўли, бу воқеа кечган саодатли мақомни ўз номи билан “қоба қавсайн” тарзида номлаш билан чекланишга мажбурмиз.

Ломакондаги етмиш минг “ҳижоб” (парда)дан ўтиб, “қоба қавсайн” мақомига етиб келган Пайғамбаримиз фақат уммат саодатини сўраган:

Ким андоқким тилаб уммат гуноҳин,
Сен эттинг афв алар феъли табоҳин... (“Ф.Ш.”, 28-бет.)

Ёки:
Уммат ёзуғин тилаб тамомий,
Топиб тилагонни улча коми... (“Л.М.”, 28-бет.)

Кейинги икки дostonда ҳам худди шу мазмундаги байтлар келади. Бу эса Пайғамбаримиздаги (с.а.в.) альтруизмнинг олий даражасини тасдиқлайди. Зотан, шундай улуғ мақом ва улкан имкониятга эришган Муҳаммад алайҳиссалом ўзини эмас, қиёматгача келиб кетадиган умматлари гуноҳини сўрганки, “Хамса”даги тарихан реаллик, олий реализмдан келиб чиқадиган идеалликнинг туб илдизлари шунда.

Ушбу олий идеалнинг илк натижалари қайтиш хронотопи тасвиридаёқ яққол кўринади. Кўтарилиш пайтида сойир бир висолталаб эди. Бу талаб Оллоҳнинг ўзи томонидан ис-талгани учун унинг даражаси ниҳоятда баланд эди. Шу боис уни бутун махлуқот эҳтиром билан кузатиб кўйган. Сойирнинг қайтиши эса бундан ҳам улуғроқ ҳурмат билан қарши олинди. Чунки сойир ҳали бирор яратилмиш эриша олмаган мақомга кўтарилди.

Меърождан қайтиш тасвири фақат бир дoston – “Сабаи сайёр”да аниқ-тиниқ берилган. Ушбу мотив қуйидаги бўлақлардан ташкил топган: 1) сойирнинг сафардан қайтиб, маркаби ва ҳамроҳига етиши: Маркаби била ҳамроҳига етиб / Юзидин иккисин мушарраф этиб...(28-бет); 2) малакларнинг сойирга муносабати: Ики ҳорғин малак йўлида кўпуб / Бири илгин, бири аёғин ўпуб... Юз туман минг малак нечукким хур / Кўлларида табақ, вале тўла нур / Борча хуррамлик ошкор айлаб / Дам-бадам бошига нисор айлаб... (28-бет); 3) ер томон тушиш жараёни: Ҳар фалак тушмагига бир поя / Юзидин ул фалакка пироя... (28-бет); 4) ерга қайтиш: Қилибон бўйла сайри шоҳона / Тушти ер қиблагоҳига ёна / Қайдаким бўлди сайри афлоки / Ҳамрах эрди анга тани поки... (29-бет).

Келтирилган парчадаги сўнгги мисра масаласида ислом уламолари аро маълум баҳслар мавжуд. Баъзилари мерож сафари фақат жон (руҳ) воситасида амалга оширилган дейишса, бошқа бир тоифа олимлар бунинг тан ва жон уйғунлигида содир бўлганини айтадилар. Алишер Навоий эса бу ўринда соф ҳанафий мазҳаб кўрсатмаларига таянган. Сафарнинг тана ва жон уйғунлигида содир бўлганини таъкидлаган: Ким анга жисм агарчи хок эрди / Лекин ул хок нури пок эрди... (29-бет). Навоийнинг бундай хулосага келишига сабаб, бизнингча, битта – Оллоҳ хоҳлаган нарса, албатта, бўлади. У ўз ҳабибини жисм ва жони билан кўтаришни истади ва шундай бўлди.

“Хамса”да меърож туни ва унинг интиҳоси билан боғлиқ яна бир ибора келади. Истилоҳ тарзида келадиган бу ибора барча дostonларда қайта-қайта такрорланади. Бу “ва ма тағо” ёки “ма тағо” иборасидир:

Супургач “мо тағо” туфроғин ул боғ,
Чекилди наргисига куҳли “мазоғ”... (“Ф.Ш.”, 24-бет.)

Ёки:

Очқоч басарин бу тўтиёдин,
Равшан қилибон “ва мо тағо”дин... (“Л.М.”, 27-бет.)

Ёки:

Эй қароғингга сурмаи “мозоғ”,
“Мо тағо” маркабингга қўймай доғ... (“С.С.”, 29-бет.) ва ҳ.к.

Навоий XX томлиги (8-9-том)да “ва ма тағо” иборасига “Муҳаммад алайҳиссалом мадҳ қилинган оятдан” тарзида мавҳум изоҳ берилган. Аслида бу ибора “Ан-нажм” сураси 17-18-оятларида келади: “(Пайғамбарнинг) кўзи (ўнгу сўлга) оғгани ҳам йўқ, ўз ҳаддидан ошгани ҳам йўқ. Дарҳақиқат, у (ўша соатда) Парвардигорининг буюк оятларини (яъни У зотнинг қудрати илоҳийсига далолат қиладиган жуда кўп аломатларни) кўрди”. Биз изоҳини қидираётган “ва ма тағо” ибораси оятдаги “ўз ҳаддидан ошгани ҳам йўқ” деган маънони билдиради. Бу меърож сафарига Пайғамбаримизга (а.с.в.) Оллоҳ таолонинг мақтов сўзлари эди. Буни “Хамса” семантикаси таркибида қандай тушуниш керак?

Одатда оддий одамлар ҳеч ким бормаган, ҳеч ким кўрмаган нарса ҳақида биладиган бўлса, туғёнга тушади. Ўзини билимли санаб, ўзгаларни писанд қилмай қўяди. Агар бир ҳукм соҳиби, мулкдор, ҳатто бирор золим ҳузурига чакирилса, ҳомийлигига эришса, унинг кибру манманлиги ҳаддан ошади. Муҳаммад алайҳиссалом борган, кўрган манзил эса ҳали башариятнинг бирор вакили кўрмаган, кўриши ҳам мумкин бўлмаган олий манзил эди. У учрашган, дўсти сифатида кутиб олган зот эса бутун оламлар, аввалу охир, борлиғу йўқликнинг ҳожаси эди. Аммо шундай улуғ мартаба эгаси, бутун мавжудот гултожи бўлишига қарамай, Пайғамбар алайҳиссалом бундан кибрланмади. Ҳаддидан ошмади. Аксинча, Оллоҳга итоат ва сидқлари зиёда бўлди. “Ва ма тағо”нинг маъноси шу ва бу даража у зот (с.а.в.)нинг улуғлиги, олий идеал эканини яна бир бор тасдиқлайди;

ж) меърож вақти масаласи. Гарчи бу масала навоийшуносликда махсус ўрганилмаган бўлса-да, барча олимлар унинг ўта мураккаб масала эканини таъкидлайдилар. Меърож воқеаси ҳақида Қуръони каримда алоҳида оятлар, Имом ал-Бухорийнинг “Ал-жомий ас-саҳиҳ” ҳадислар тўпламида эса махсус боб келади [Бухорий 1996 (2): 566-571]. Жаҳондаги меърож воқеасига доир барча илмий, фалсафий, бадиий ахборотларнинг илдизи шу икки манбага боради. Аммо уларнинг барчасини ҳам саҳиҳ деб бўлмайди. Шу боис Навоий “Хамса”сида меърож вақти масаласида энг ишончли манбаларга таянилган. Гарчи тажриба ва дунёвий мантиқ бу хусусдаги “Хамса” маълумотларини инкор этса ҳам, унинг том маънода тарихий ҳодиса ва реал ҳақиқат экани бадиий асосланган.

“Ривоят қилишларича, Пайғамбар алайҳиссалом меърожга чиқиб кетаётиб ҳужраларининг эшигини ёпганларида қимирлаб қолган эшик ҳалқаси қайтиб тушганларида ҳам силкиниб турган экан” [Қуръон 1992: 246]. Худди шу ривоят қатор ҳадислар, бу ҳодисага доир илмий ва бадиий асарларда қайд этилган. Яна бир ривоятда меърож сафарига чиқаётиб тарк этган тўшақлари қайтиб келганда илиқ ҳолатда тургани айтилади. Меърожга оид барча ривоятларда унинг заминдаги астрономик мезонларга кўра ўта қисқа вақт бирлигида содир бўлгани қайд этилади. Меърож вақти ислом тасаввуфи вакиллари ҳам ҳаддан ортиқ илҳомлантирган. Сўфийлар вақт категориясини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ўта чуқур ишлаган. Унинг нафас, лаҳза билан уйғун нуктасига урғу берган. “Вақт кескир бир қиличдир, – деб ёзилади Нажмиддин Кубро рисоласида. – Агар кескир бўлмаганда эди, ҳолдан ҳолга ўтгунингга қадар сени кутган бўларди. Ҳолбуки, замон ўткир қиличдек ҳаракатланади ва ўз ҳукмини ижро этади. Сўфий ибнул вақт, яъни вақтнинг ўғли. У билан баробар юрар. У ўтмишга ҳам, истикболга ҳам назар ташламас. Чунки унинг мозийга ёки мустақбалга боқмоғи ўтмиш ёки келажакни ўйлаб, айтиш ондаги вақтни беҳуда кетказмоғи демакдир. Бунинг такрори эса кўп вақтни зоеъ этар. Соғлом мулоҳазанинг шартини ҳам муҳофаза вақтдир” [Кубро 2004: 157-158]. М.Бахтин Европа рицар романи ҳақида сўз юритар экан, унинг юнон романига хос авнтюр замондан кескин фарқ қиладиган хоссаси деб “замон билан субъектив ўйин”ни кўрсатади: “Рицар романида замоннинг ўзи ҳам маълум даражада мўъжизавийлик касб этади. Замоннинг эртақнамо муболағалашуви рўй беради. Соатлар кун қадар узайса, кунлар лаҳза қадар қисқаради” [Бахтин 2015: 131]. Аммо М.Бахтин қайд этган ушбу замон шакли, конкрет муаллифларига, ўзининг ёзма намуна-

ларига эга бўлишига қарамай, кўпроқ сеҳрли-фантастик эртақлардаги замон шакллари эслатади. Шу жиҳати балан наинки меърож вақтига, ҳатто тасаввуфдаги вақт категориясига ҳам яқин келмайди. Айни пайтда, тасаввуфдаги қисман метафориклаштирилган лаҳза категориясини ҳам меърож вақтига қиёслаб бўлмайди. Чунки улар моҳиятига кўра ягона объект (Оллоҳ висоли)га йўналган бўлса ҳам, меърож вақтидаги универсал қамров, реаллик, якка-ю ягоналик олдида бир таклид, субъектив ҳодиса бўлишдан нарига ўта олмайди.

Меърож вақти бемислдир. У на замин, на коинот ўлчовларига сиғади. У ўзининг юксак аҳамияти, ғайриоддийлиги, ягоналиги билан “уч олам” замонидан ҳам ташқарида бўган хос замондир. Алишер Навоий уни Қуръони карим услубига эргашиб, иъжоз мақомида бадий замонга кўчира олган.

Бориб келмоқлиги дарки қилинмай,
Бурунму борди ё келди билинмай... (“Ф.Ш.”, 25-бет.)

Ёки:
Бориб келури бўлуб икки гом,
Қай бири бурун эканида ибҳом... (“Л.М.”, 29-бет.)

Ёки:
Бормоғу келмаги бўлуб икки дам,
Қайси дам буруна экани мубҳам... (“С.С.”, 29-бет.)

Ёки:
Не ерга етишгай хирад билмаги,
Бор эрса борурдин бурун келмаги... (“С.И.”, 33-бет.)

Тўртала дostonдан келтирилган байтда ҳам ягона мазмун акс этган. Бу вақт ақл доирасига сиғмайди. Ақл замонни муайян кетма-кетликда қабул қилади. Замин мезонида вақт ўтган-ҳозирги-келаси деган учлик категорияси ва унинг муайян изчилликдаги ҳаракати ўлароқ қабул қилинади. “Бир лаҳза аввал бўлади, ҳозир бўлган, бир лаҳзадан сўнг бўлди” каби ифода шакллари ақл ҳам, ҳиссиёт ҳам қабул қила олмайди. Зотан, замин вақти аниқ тизим билан ҳаракатланади. Бу замонда ўтмиш келажакда, бугун ўтмишда, келажак эса бугунда бўла олмайди. Навоий меърож вақтини бадий талқин этар экан, ўта дақиқлик билан иш тутаяди. Заминдаги ақл, мантиқ, беш сезгига хос мана шу изчилликни бузаяди. Бориши олдин бўлдим ёки келиши, деган риторик сўроқ орқали буларнинг барини боши берк кўчага олиб кириб қўяди. Илло, келиш боришдан илгари бўлиши мумкин эмас. Мантиқан аввал борилади. Келиш эса фақат боргандан кейин бўлади. Бормаган келмайди. Келмадими, демак, у бормаган. Меърож вақти ана шу мантиққа сиғмагани учун ҳам ғайришуурий, ғайритабiiйдир. Унинг мутлақ такрорланмаслиги ҳам, универсал кўлами ҳам, ҳеч бир мезонга сиғмаслиги ҳам шунда. Шунинг учун ҳам биз уни фақат ўз номи билан – меърож вақти дея аташимиз жоиз.

4. *Ойнинг бўлиниши.* Бу воқеанинг содир бўлиш сабаблари остида исломгача араб дунёсида мавжуд жоҳилият излари туради. Ислomнинг дастлабки замонларида Макка аҳли икки гуруҳга ажралади. Биринчи гуруҳ – Пайғамбар (а.с.) олиб келган эътиқодни сидқ ва ишонч билан қабул қилган; иккинчи гуруҳ – динни ҳам, расул (с.а.в.)ни ҳам инкор этган. Иккинчи гуруҳ мушриклар номланиб, Муҳаммад алайҳиссаломдан Пайғамбарлик исботини талаб этган. Макка мушриклари ва Расулulloҳ (с.а.в.) ўртасида бундай ҳолатлар кўп такрорланган. Мушриклар мўъжиза талаб қилган, Пайғамбар (с.а.в.) уларга мўъжиза кўрсатган. Талабимиз ижобат бўлса, исломга киримиз деган. Аммо мўъжизани кўргач, ваъдасидан қайтган. Ойнинг бўлиниши (“шаққол қамар”) мушриклар талаби билан кўрсатилган ана шундай мўъжизалардандир. Қуръони каримда келади: “Қиёмат соати яқин қолди ва ой ҳам бўлинди. Агар улар (Қурайш кофирлари Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳақ Пайғамбар эканликларига далолат қиладиган) бирор оят-мўъжиза кўрсалар (ҳам у Пайғамбарга иймон келтириш ўрнига) юз ўгирурлар ва “(Бу) ҳар доимги сеҳр-ку!” дерлар” [Қуръон 1992: 54.1-2]. “Ал-жомий ас-саҳиҳ”да эса бу ҳақда шундай ёзилади: “Абдуллоҳ (ибн Масъуд) разияллоху анху ривоят қиладилар: “Биз Расулulloҳ саллаллоху алайҳи васаллам билан бирга Минода турган эдик, ой иккига бўлинди. Шунда ул зот: “(Менинг мўъжизамнинг) гувоҳи бўлингизлар!”-дедилар. Ойнинг бир бўлаги тоғ томонга кетди” [Бухорий 1996 (2): 562].

Ойнинг бўлиниши ҳақида Навоий “Хамса”сидаги бадий ахборотларнинг асоси юқоридаги икки манба ҳисобланади. Бу маълумот шунчаки Пайғамбар (с.а.в.)ни мадҳ этиш учун келтирилмайди. Ёки Макка мушриклари саркашлиги ва уларнинг Пайғамбар

(а.с.в.)га етказган озорлари ҳақида тарихий маълумот бериш билангина чегараланмайди. Балки Муҳаммад алайҳиссалом образини бир бутун тизим ўлароқ бадий шакллантиришга, ани идеал тарихий образ моҳиятини комплекс талқин этишга хизмат қилади:

Эмас тирноғи узра хома гар шақ,
Бўлуб бармоғи нўгидан қамар шақ.
Илик тиғинки тортиб фил-ишора,
Қамар қалқонин айлаб икки пора.
Бўлуб курси маҳи тобонни икки,
Киши андоқки бўлғай нонни икки.
Қилиб чун рўза кўнглин нонға мойил,
Ики бўлғач топиб ком икки сойил... (“Ф.Ш.”, 19-бет.)

Ушбу байтлар юқоридаги талқинлар билан уйғун. Олам яратилишига “туфайл” бўлиш, илми ладун, заминга хос илмлардан бегона бўла туриб, барча илм соҳибларига устозлик мақоми, башариятнинг бирор вакили чиқа олмаган мақомга юксалиш (“қоба қавсайн”), ойни иккига бўлиш – буларнинг барчаси бир нуктада туташади. Яъни шунча ақл бовар қилмас ишлар инсоният саодати учун воқе бўлди. Бу эса Муҳаммад алайҳиссаломнинг энг улуғвор, энг улкан ва идеал тарихий шахс эканига далолат қилади.

Тарихан идеаллилик даражасига кўра Муҳаммад алайҳиссалом образидан кейинги ўринни Одам (а.с.), Нух (а.с.), Иброҳим (а.с.), Исмоил (а.с.), Довуд (а.с.), Сулаймон (а.с.), Мусо (а.с.), Исо (а.с.) сингари Пайғамбарлар эгаллайди. Ушбу образлар, асосан, эпизодик планда келади ва қуйидаги сабаблар юзасидан тилга олинади: а) Муҳаммад алайҳиссаломга хос бирор фазилатни таъкидлаш учун (илк ибтидо, илк аждод муносабати билан – Одам алайҳиссалом, илоҳий жазо муносабати билан – Нух алайҳиссалом, идеал аждодлар, насл-насаб муносабати билан – Иброҳим, Исмоил алайҳиссалом, мўъжизалар муносабати билан – Мусо, Исо алайҳиссаломларга қиёс қилинади); б) китоб туширилиши муносабати билан (Довуд (а.с.) Забур, Мусо (а.с.) Таврот, Исо (а.с.) Инжил); в) ислом тарихида рўй берган бирор муҳим ҳодиса далили сифатида (тўфон, Қабатуллоҳнинг қурилиши, Тур тоғидаги воқеа, денгизнинг бўлиниши ва ҳ.к.); г) башарият ҳаётидаги аҳамияти нуктаи назаридан (тилга олинган барча Пайғамбарлар); д) “Хамса”даги бирор образ моҳиятини очиш учун (Фарҳод, Мажнун, Искандар ва ҳ.к.). Аммо Муҳаммад алайҳиссаломдан бошқа Пайғамбарлар ҳақидаги бадийлаштирилган тарихий маълумотлар “Хамса” семантикаси учун восита функциясини бажаради. Улар, асосан, “Хамса”даги муайян концепцияни тасдиқлайди, инкор этади, тўлдиради, далиллайди. Шу тариқа муаллиф бадий идеалининг бир бўлаги ўлароқ асар семантикасига сингиб кетади.

“Хамса”даги идеал тарихий образларнинг кейинги гуруҳи Муҳаммад алайҳиссаломнинг яқин дўстлари, маслакдошлари тўрт саҳоба (чаҳорёв) – Абу Бакр, Умар, Усмон, Али (р.а.) лар ҳисобланади. Навоий бу тўрт саҳоба хусусида “Ҳайрат ул-аброр”даги тўртинчи наътда махсус тўхталиши билан бирга, кейинги дostonларда ҳам турли муносабатлар билан уларни тилга олади. Саҳобалар ҳақидаги эпизодларда илгари сурилган энг муҳим концепция уларнинг Оллоҳга ва Муҳаммад алайҳиссаломга нақадар яқинлиги, ислом йўлидаги хизматларини таъкидлаш. Бошқача айтганда, уларнинг тарихин идеал шахс экани шу тарзда бадий асосланади.

Навоий ушбу тўрт саҳоба образи талқинида тарихан ислом дунёсида маълум далилларни ёки уларнинг биографиясига оид маълумотларни батафсил келтирмайди. Балки уларнинг Оллоҳ, Пайғамбар (а.с.), ислом дини учун ўтказган ҳаётларидаги энг муҳим нуқталарни бадий тасвир этиш билан чекланади. Дейлик, ҳазрати Абу Бакр сиддиқ (р.а.) ҳақида сўз юритар экан, “ёри ғор” воқеасига урғу беради. Бу воқеа Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) Маккадан Мадинага ҳижрати билан боғлиқ бўлиб, у ҳақда Қуръони каримнинг “Тавба” сурасида махсус оят келган: “Агар сизлар унга (яъни Пайғамбарга) ёрдам қилмасангиз (Оллоҳнинг ўзи унга ёрдам қилур). Уни кофирлар икки кишининг бири бўлган ҳолида (яъни бир ҳамроҳи билан Маккадан) ҳайдаб чиқарганларида, унга Оллоҳ ёрдам берди-ку! Ўшанда икковлон ғорда бўлган пайтларида ҳамроҳига: “Ғамгин бўлма, шубҳасиз, Оллоҳ биз билан биргадир”, дер экан, Оллоҳ унинг устига хотиржамлик туширди ва уни сизлар кўрмаган лашкарлар (яъни фаришталар) билан қўллаб қувватлади ҳамда кофир бўлган кимсаларнинг сўзларини тубан қилиб қўйди. Оллоҳнинг сўзигина юксак сўздир. Оллоҳ қудратли ва ҳикматлидир” [Қуръон 1992: 9-40]. Оятда келган “ҳамроҳ” сўзи ай-

нан Абу Бакр сиддиққа (р.а.) тегишли. Муҳаммад алайҳиссаломнинг “Ғамгин бўлма...” деб бошланувчи гаплари ҳам Абу Бакрга (р.а.) қаратилган. Бу эса Пайғамбарнинг (с.а.в.) ғордаги йўлдоши мушриклар ҳафв солган таҳликали вақтда ўзи учун эмас, устози ва дўсти Муҳаммад алайҳиссалом учун ғамгин бўлганини кўрсатади. Шу ва шунга ўхшаш фазилатлари боис Абу Бакрга (р.а.) Пайғамбар алайҳиссаломнинг ўзи томонидан сиддиқ сифати берилган. Бу воқеа тафсилоти “Ал-Жомий ас-саҳиҳ”да ҳам келтирилган [Бухорий 1996 (2): 583-587]. Бундан ташқари, ислом тарихи, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳаёти ёритилган рисолаларда бу воқеага мурожаат этилган.

Алишер Навоий Қуръон, Ҳадис ва бошқа эътиборли манбалардаги Абу Бакр (р.а.)га доир ахборотларни синтезлайди. Ғор билан боғлиқ кичик бир деталга ҳижрат воқеаси ҳу-сусидаги улкан ҳодисаларни юклайди. Бадиий сўз воситасида буларнинг ҳаммасини беш байтга жойлай билади:

Хасмидин ўлғонда анга парда ғор,
Оғзида ўргамчи бўлуб пардадор.
Айламасун деб ел ила парда сайр,
Байзасидин тугма токиб анда тайр.
Пардаси жон риштасидин тор ўлуб,
Тугмалари гавҳари шахвор ўлуб.
Қўйди чу ул дом ила ул дона ғор,
Кўрки не давлат кушин этти шикор.
Ғорда ёри била ул тез хуш,
Тоғ ичида ўйлаки олтун-кумуш... (“Ҳ.А.”, 43-бет.)

Қуръони карим таржимасидаги 40-оят изоҳида мушрикларнинг Муҳаммад алайҳиссалом ва йўлдошларини ўлдириш ниятида излаб келишгани аммо “ғорнинг оғзи ўргимчак тўрлари билан тўсилганини, у тўрга бир каптар тухум ҳам қўйганини кўрадилар ва ҳафсалалари пир бўлиб (қайтиб) кетадилар” деган сўзларни ўқиймиз [Қуръон 1992: 159]. Бу аниқ тарихий далил. Навоий байтларини ўқиган ўқувчи эса айни воқеани тўла тасаввур этгани ҳолда, бадииятнинг кучи боис бу воқеа моҳиятидаги илоҳий қудратни, истисносиз бир қўлловни ҳис қилади. Иймон ва куфр ўртасидаги жангда наботот, жамодот, ҳайвонотдан иборат бутун борлиқ иймон томонида туради, икки дўстни ҳимоя қилишга киришади: жонсиз ғор уларни душмандан тўсади, ўргимчак ғор оғзига парда тўқийди, ногаҳоний ел ушбу нафис пардани кўтариб, сирни ошкор қилмасин учун кабутар унга тугма қадайд. Аммо бу парда, бу тухум оддий нарсалар эмас. Бу шундай пардаки, матоси жон риштасидан тўқилган. У шунчаки тухум эмас, гавҳарларнинг шоҳи. Зотан, уларнинг ҳар бири Холиқ амри билан жаҳон тарихидаги энг хайрли ишга – иймон ва куфр орасини ажратишга, ҳақнинг қарор топишига хизмат қилган.

Шу тарика қолган уч саҳоба тарихий биографиясига хос энг муҳим нуқталар ёдга олинади:

Куфр чу эълоий ливо айлабон,
Нусрат учун динға дуо айлабон -
Ким, “Ики тандин бирин эт тожвор.
Бири Абуҷаҳлу бириси Умар”... (“Ҳ.А.”, 43-бет.)
Ёки:
Буки каламуллоҳ ангадур насиб –
Ким, йўқ анга мўъжиза андин ғариб... (“Ҳ.А.”, 43-бет.)
Ёки:
Наълини гар тожи шараф қилди арш,
Қилди Али наълиға эғнини фарш... (“Ҳ.А.”, 43-бет.)

Биринчи тўрт мисра асосида Пайғамбар алайҳиссаломнинг “Оллоҳим, динимизни ё Абуҷаҳл билан ё Умар билан қувватлантир”, деган дуолари ётади. Манбаларда қайд эти-лишича, бу икки шахс Қурайш қабиласидаги энг кучли, энг жанговар, энг обрўли кишилар бўлишган. Дуо ижобат бўлган. Фақат Абуҷаҳл ибн Ҳишом эмас, Умар ибн Хаттоб фойда-сига. Шу дуо шарофати билан ҳазрати Умар (р.а.) ислом оламидаги учинчи шахсга айлан-ган. Ислом дини тараққиёти учун мислсиз хизмат кўрсатган. Ҳазрати Усмон (р.а.) ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда, у кишининг “Жомий ул-Қуръон” экани ёдга олинади. На-воий ҳам “каламауллоҳ ангадур насиб” деганда айнан шу хизматига урғу беради. Ҳазрати

Али (р.а.)ни эса ислом оламида илм кони, Пайғамбаримиз (с.а.в.) меърожда таълим олган махфий (ладуний) илмлар соҳиби сифатида танийдилар [Бухорий 1996 (2): 499-522]. Келтирилган икки мисра шу мазмунни тўлалигича ифодалайди. Яъни Муҳаммад алайҳиссалом меърож тунида аршга қадам қўйдилар. Арш у зот ковушларини (чорикларини) тож қилиш билан шараф топди. Мана шу шараф эгаси ҳазрати Али (р.а.)га ўз хирқасини кийдирди. У шундай узун хирқа (иймон рамзи, ладуний илм) эдики, ҳазрати Али (р.а.)га кийдирилгач, этаги ковушларигача ёпди. Навоий тўрт улуғ саҳоба ҳақидаги фикрларини шундай хулосалайди:

Рух эди ул баҳри нубувват дури,
Тўрт рафиқи танининг унсури... (“Х.А.”, 43-бет.)

талқинидаги идеал тарихий образларнинг яна бир гуруҳи “Насойим ул-муҳаббат”да номлари келган сўфийлар, авлиёуллоҳдир. “Ҳайрат ул-аброр”да уларнинг энг улуғлари (Иброҳим Адҳам, Робиъа Адавия, Боязид Бистомий, Баҳоуддин Нақшбанд ва х.к.) ҳақида ривоят, ҳикоят ва кичик эпизодлар берилган. Бунда ҳам ушбу бадий образ даражасида идеаллаштирилган тарихий шахсларнинг, асосан, юқоридаги мезонга кўра поэтик талқин этилгани кузатилади. Бу мезон учун уларнинг Оллоҳ йўлидаги хизмати, Пайғамбар алайҳиссаломга садоқати, саҳобалар ва уларга эргашганларга кўрсатган ҳурмати ва улусга жонкуярлиги асос бўлган.

Умуман, идеал тарихий образлар мансуб хронотоп том маънода реал, айти пайтда, олий реалистик воқеликдан келиб чиқади. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан бошлаб, сўз юритилган образларнинг барчаси тарихан аниқ макон-замонда яшаб ўтган. Кечирган умри, яшаган макони, турмуш тарзи оддий одамлардан унчалик фарқ қилмайди. Аммо уларнинг ҳаёт йўлида шундай ишлар борки, буни замин мантиқи, ижтимоий ақл, башариятга хос турмуш мезонлари изоҳлашга ожизлик қилади. Шу нуқтаи назардан, идеал тарихий образлар хронотопи одатдаги астрономик замон билан бирга, бир томони “аввалги олам”га туташувчи универсал замон билан қўшилиб кетади.

Хронотоп поэтикаси нуқтаи назардан қаралганда “Хамса” образлар тизимининг ошиқ – маъшуқа – рақиб учлигидан кейин келадиган кўламдор ва мураккаб тизими тарихий образлардир. Тарихий образлар “Хамса” хронотопининг белгилловчи, умумлаштирувчи, мустақил ҳаракат траекториясига эга тизими ҳисобланади. Бу тизим “Хамса”даги тарихий образларнинг бошқа образ шакллари билан муносабати ва муаллиф бадий концепцияси реаллигини таъминлашга хизмат қилади.

“Хамса”даги идеал тарихий образлар (Пайғамбарлар, чаҳорёр, саҳобалар ва авлиё зотлар образлари) ташкил этади. Бу тип образлар замон нуқтаи назаридан “идеал ўтмиш”ни акс эттириши; муаллиф учун этик таянч, эстетик идеал, ибрат манбаи мақомида туриши; “Хамса” бадий контекстидаги тарихий-бадий категорияларни синтезловчи етакчи компонент вазифасини бажариши билан бошқа тип образлардан фарқ қилади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Чўлпон, 1992.
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-жомий ас-саҳих. 2 жилд. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1996.
3. Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1991. Т.7.
4. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1991. Т.8.
5. Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1992. Т.9.
6. Алишер Навоий. Сабъаи сайёр. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1992. Т.10.
7. Алишер Навоий. Садди Искандарий. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1993. Т.11.
8. Алишер Навоий. Лисонут-тайр. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1996. Т.12.
9. Алишер Навоий. МАТ. – Т.: Фан, 2000. Т. 16.
10. Афсаҳзод А. Светлый дар / В кн.: Абдуррахман Джами. Лирика. Поэмы. Весенний сад. – Душанбе: Адиб, 1989.
11. Афанасьева В.К. Гильгамеш и Энкиду. Эпические образы в искусстве. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1979.
12. Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. Тарихий поэтикадан очерклар. Рус

тилидан У.Жўракулов таржимаси. – Т.: Akademnashr, 2015.

13. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Навои и Джами.-М.:Издательство Наука Главная редакция восточной литературы, 1965.

14. Кун Н.А. Легенды и мифы древней Греции. – Алма-ата: Жалын, 1985.

15. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1957.

16. Маллаев Н. Алишер Навоий ва халқ ижодиёти. – Т., 1974.

17. Матье М.Э. Древнеегипетские мифы. – М – Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1956.

18. Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. Таржимон ва нашрга тайёрловчилар И.Ҳаққул, А.Бектош. – Т.: Мовороуннахр, 2004.

19. Носируддин Рабғузӣ. Қиссаси Рабғузӣ. Иккинчи китоб. – Т.: Ёзувчи, 1991.

20. Рифтин Б.Л. От мифа к роману. Эволюция изображения персонажа в Китайской литературы. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1979.

21. Темкин Э.Н., Эрман В.Г. Мифы древней Индии. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1982.

22. Федоренко Н.Т. Древние памятники Китайской литературы. – М.: Издательство Наука главная редакция восточной литературы, 1978.

23. Хасанов С. Роман о Бахраме. Поэма «Семь скитальцев» Алишера Навои в сравнительно-филологическом освещении. – Т.: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1988.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

Alisher Navoiy xalqaro jurnali Amerika qo'shma shtatlarining Crossref.org tizimiga kiritiladi hamda har bir maqolaga doi raqami beriladi. Jurnalda quyidagi ruknlar bo'yicha maqolalar chop etiladi:

- **NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI**
- **NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI**
- **TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI**
- **BAHOSIZ BITIKLAR** (Navoiy asarlarining qo'lyozmalari, Navoiy merosi va matnshunoslik masalalari uchun).
- **ASLIYAT UMMONI** (asosan, ingliz, fransuz, nemis, rus, xitoy, yapon, koreys, hind tillariga).
- **NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI** (Navoiy nasri va nazmiga doir tadqiqotlar uchun).
- **ILM, OLAM VA OLIM** (Navoiy ilmiy merosi va turli ilmlarga doir qarashlari uchun).
- **HAQIQAT SARI SAFAR** (Navoiyning falsafiy qarashlari).
- **MA'RIFAT YOG'DUSI** (Navoiy va islom ma'rifati, Navoiyning diniy-ma'rifiy qarashlari, Navoiy va tasavvuf).
- **NAVOIY POETIKASI** (Fasohat, balog'at, badiiyat, aruz va qofiya bilan bog'liq masalalar).
- **TURKIY MUMTOZ ADABIYOT TADQIQI VA UNING BOSHQA ADABIYOTLAR BILAN QIYOSI**
- **NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI**
- **NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI**

MAQOLALARGA QO'YILADIGAN TALABLAR:

- maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar **o'zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz** tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola sarlavhasi.
 2. Muallifning F.I.SH., lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o'qish) joylari, viloyat, respublika va elektron pochta adresi to'liq keltiriladi.
 3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 100-150 ta so'zdan iborat bo'lishi lozim) **o'zbek, rus, ingliz** tillarida beriladi.
 4. Tayanch so'z va iboralar **o'zbek, rus, ingliz** tillarida (7-10 so'zdan iborat bo'lishi kerak).
 5. Kirish (Introduction)
 6. Asosiy qism (Main part)
 7. Natijalar va muhokama (Results and Discussions)
 8. Xulosalar (Conclusions)
 9. Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi (15-20 ta adabiyot).
- maqola Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snaskalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo'minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o'ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolada keltirilgan ma'lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko'chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas'uldir.
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan **tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi;**
- tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.
- Maqola so'ngida mualliflar(lar) telefon raqamini kirirtishlari shart.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Toshkent shahri Amir Temur ko'chasi Matbuot;
Samarqand shahri Universitet xiyoboni 15, SamDU filologiya fakulteti
Tel.: +99891 527 68 22 Telegram raqami: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИ”

Международный журнал “Алишер Навои” будет включен в систему Crossref.org Соединенных Штатов Америки и каждой статье будет присвоен DOI. Статьи для публикации в журнале принимаются по следующей тематике:

- **НАВОИ И ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ**
- **ТЮРКСКАЯ И УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЭПОХИ ТЕМУРИДОВ**
- **БЕСЦЕННЫЕ РУКОПИСИ** (рукописи произведения Навои, проблемы наследия Навои и текстологии)
- **ОКЕАН МЫСЛЕЙ** (переводы произведений Навои на английский, французский, немецкий, русский, китайский, японский, корейский, индийский языки)
- **ИЗЫСКАНОСТЬ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ НАВОИ** (для исследований в области прозы и поэзии Навои)
- **НАУКА, МИР И УЧЕНЫЙ** (научное наследие Навои и его научные взгляды)
- **ПУТЬ К ИСТИНЕ** (философские взгляды Навои)
- **ДУХОВНОЕ ОЗАРЕНИЕ** (Навои и ислам, нравственно-духовные воззрения Навои, Навои и суфизм)
- **ПОЭТИКА НАВОИ** (вопросы поэтики, системы аруз, ритмики и рифмы)
- **ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- Статьи принимаются на **узбекском, турецком, русском, английском и французском языках**;
- Структура статьи:
 1. Название статьи.
 2. И.Ф.О. автора, должность, научная степень, место работы (учёбы), область, республика, электронная почта.
 3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, статьи в объеме 100-150 слов) на **узбекском, русском и английском языках**.
 4. Ключевые слова и выражения на **узбекском, русском и английском языках** (7-10 слов).
 5. Вступление (Introduction)
 6. Основная часть (Main part)
 7. Результаты и обсуждение (Results and Discussions)
 8. Заключение (Conclusions)
 9. Литература (References) в алфавитном порядке (15-20 наименований).
- Шрифт текста – Times New Roman; размер — 14 пунктов; межстрочный интервал — 1,5;
- Сноски приводятся в квадратных скобках с указанием *фамилии автора – года издания – страницы* [Мўминов 2020: 25];
- Параметры страницы: слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу по 2 см;
- Ответственность за научную обоснованность, достоверность приведенных в статье данных и оригинальность несут авторы статьи.
- Статьи проходят обязательную экспертизу. В журнале публикуются **статьи, рекомендованные экспертами к публикации**;
- Нерекондованные публикации статьи не публикуются и не возвращаются авторам.
- В одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.
- В конце статьи необходимо указать контактный номер автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Ташкент, проспект Амира Темура, улица Матбуотчилар;
Самарканд, Университетский бульвар, 15, факультет филологии СамГУ
Тел.: +99891 527 68 22 Телеграм номер: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

**ALISHER NAVOI INTERNATIONAL
JOURNAL INFORMATION LETTER**

Alisher Navoi International Journal is entered into the United States Crossref.org system and each article is assigned a circle number. The magazine publishes articles on the following sections:

- **NAVOI AND WORLD LITERATURE**
- **NAVOI AND LINGUISTIC ISSUES.**
- **TURKISH AND UZBEK LITERATURE OF THE TEMURIDS PERIOD**
- **INVALUABLE ESSAYS** (for manuscripts of Navoi's works, Navoi's heritage and textual issues).
- **ORIGINAL WORK** (mainly in English, French, German, Russian, Chinese, Japanese, Korean, Hindi).
- **BEAUTY OF NAVOI PROSE AND POETRY** (for research on Navoi prose and poetry).
- **SCIENCE, THE WORLD AND SCIENTIST** (for Navoi's scientific heritage and views on various sciences).
- **JOURNEY TO THE TRUTH** (Navoi's philosophical views).
- **THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT** (Navoi and Islamic enlightenment, Navoi's religious-enlightenment views, Navoi and mysticism).
- **NAVOI POETICS** (Issues related to eloquence, maturity, art, rhyme and rhyme).
- **RESEARCH OF TURKISH CLASSICAL LITERATURE AND ITS COMPARISON WITH OTHER LITERATURE**
- **NAVOI AND LITERARY INFLUENCE ISSUES.**
- **NAVOI AND EDUCATIONAL ISSUES.**

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- the article is presented in 10-15 pages;
- Articles are accepted in **Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;**
- Structure of the article:
 1. Article title.
 2. Full name of the author, position, academic title, place of work (study), region, republic and e-mail address.
 3. Annotation (brief content and purpose of the article, should be 100-150 words) is given in **Uzbek, Russian, English.**
 4. Key words and phrases in **Uzbek, Russian, English** (should be 7-10 words).
 5. Introduction
 6. Main part
 7. Results and Discussions
 8. Conclusions
 9. References - listed in alphabetical order (15-20 references).
 - The article is prepared in Times News Roman font, 14 sizes, 1 space;
 - references are given in parentheses in the form of the author's name - date of publication
- page [Muminov 2020: 25];
 - sides of the article left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm;
 - The author (s) are responsible for the scientific validity, reliability and copying of the information and evidence presented in the article.
 - Articles will be examined. Only articles recommended by experts will be published in the journal;
 - Un recommended articles will not be published and will not be returned to the authors.
 - Only 1 article by the author is published in 1 issue of the magazine.
 - The author (s) must enter a phone number at the end of the article.

ADDRESS:

Tashkent city, Amir Temur street Press; Samarkand University Boulevard 15,
SamSU Faculty of Philology Phone: +99891 527 68 22
Telegram number: +99891 527 68 22 E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ALISHER NAVOIY. ADIBLAR XIYOBONI

АЛИШЕР НАВОИ. АЛЛЕЯ ЛИТЕРАТОРОВ

ALISHER NAVOI. ALLEY OF LITTERATEURS